

SZEMLE

AGYAGLÁBAKON ÁLLÓ KOLOSSZUS: A VILÁGMÉRETŰ KOMMUNIKÁCIÓ

Philippe Breton történeti és szociológiai nézőpontokat egyaránt érvényesítő könyvében mítoszként értelmezi a „világfalut” (village planétaire), s a legnagyobb hatású modern utópiaként írja le a kommunikációt – sőt, mi több – a második világháború sokkhatását követő poszt-traumatikus értéknek titulálja. „A kommunikáció utópiája” című kritikai esszéje már két kiadást ért meg Franciaországban. Szerzője a felvilágosodás enciklopedistáira emlékeztető lankadatlansággal elemzi könyveiben az információs társadalom tudománytörténeti fejleményeit – s e tekintetben a tegnapelőtt és a tegnapi is történelem –, s tárja fel eközben a köznyelvívé váló metaforák mögöttes jelentését. Miért foglal el a kommunikáció olyan gigantikus helyet a modern társadalmakban? – kérdezi a szerző. Ez csak a televíziós közlés és más „kommunikáló izék” elburjánzása okán következett volna be? Miért tulajdonítunk éppen a századközép óta oly nagy szerepet a kommunikációnak? Miért vált kizárólagossá az a nézet, amely szerint a társadalmak progressziójának lényegi, esszenciális feltétele a média és a kommunikáció szabadságának fejlődése? Az ember szinte létében szólítódik föl arra, hogy kommunikáljon mind és mind többet – bármi is legyen annak tartalma –, és minden jobban fog menni. De mi a garancia? Vajon ésszerűbbek e mai társadalmak csak azért, mert környezetüket a kommunikálásra képes eszközök népesítik be? Breton felszólítja olvasóit, ne elégedjenek meg triviális magyarázatokkal. Ő egy sokkal radikálisabb tézissel áll elő: a kommunikáció modern utópiává vált, mégpedig annál inkább hódítóbbá, minél inkább válságba kerültek a nagy ideológiák: a szocializmus és a liberalizmus. A kommunikáció mára egyedül maradt a gondolatok piacán. Azt a tényt, hogy a kommunikáció ideológiája ma akkora hatásfokkal nyilvánul meg, mint amennyire megdöbbentően aktuális nyelven teoretizálódott a második világháború idején – Breton az ame-

rikai matematikus, Norbert Wiener szerinte máig is félreismert munkásságával hozza összefüggésbe. Breton tudománytörténeti dokumentumok módszeres elemzésével tárja fel, hogyan képzelte el Wiener a kommunikációs utópiát olyan tökéletes fegyverként, ami egyszer s mindenkorra lehetetlenné teszi a barbarizmus viszszerterését: ugyanis a kommunikáció eltörölné a titkot, ami egyedül lehetővé tette a náci genocídiumot, Hirosimát és a Gulagot. Az utópiagerjesztő tudományos tézisek kritikai elemzésével lebontja e nagyszabású álmod, s megmutatja, hogy – paradox módon – a „kommunikáció társadalma” miként tud utat nyitni az erőszaknak és a kirekesztésnek.

Hogyan írja le a szerző a mindenható utópiává vált kommunikáció születését? 1942-ben jelöli meg az időhatárt, s egyúttal öntudatosan megjegyzi, hogy előtte senki sem hozta összefüggésbe a mai modern társadalmak alapjainban meghatározó kommunikációt éppen e század mély kríziseivel. Az „új ember” ideáljának megalkotását a kibernetika negvenes évekbeli születésével állítja párhuzamba. A háború traumája, s a szövetségesek hadászati erőforrásainak létrehozásában elkötelezett tudomány hozta létre poszt-traumatikus értékként a kommunikáció utópiáját. Minden, a kommunikációval kapcsolatos tudományos módszer szerepet játszott már a háborúban (például a pszichológia, a tartalom-elemzés, a szociálpszichológia). De éppen a kibernetikusok tiltakoztak a legradikálisabban az atombomba ellen, s ők vetették be a kommunikációt, mint az együttműködés, a kooperáció transznacionális ígéretét. Az utópia ugyanakkor illúziókat éltet, és „a semmi sem egyéb, mint kommunikáció” felfogásból egyenesen következik a felelősség hiánya. Az utópiává váláshoz természetesen nagyban hozzájárul a modern média ethosza. A kommunikatív megegyezés (konszenzus) szüntelen védelme által e modern utópia a kirekesztések nélküli fejlődés társadalmát feltételezi. Vajon így van-e ez? Erről szólnak a tapasztalataink? A szerzőt és olvasóját egyaránt provokáló kérdésekre három nagy fejezetben

kapunk választ: *A kommunikáció modern fogalmának genezise; Az értékválság és az utópia fellemlelkedése; Az új utópia visszas hatásai.*

Az első fejezetben a retorikai értelemben vett nyelvi gondolatcserét a szerző természetesen élesen elkülöníti a kommunikációt technológiai fogalmakkal leíró modern értelmezéstől. Utal Marshall McLuhan széles körben elterjedt nézeteire, amelyek szerint az egész emberi civilizáció és kultúra leírható a kommunikáció technikai újításai mentén. E leegyszerűsítő felfogás szerint minden kulturális, társadalmi és szellemi történés modellálható aszerint, hogy milyen módon játszott benne szerepet az írásbeliség, a könyvnyomtatás vagy a tömegtájékoztató. A fogalom technológiáivá válásában az 1942-es és az 1947-48 közötti időszakot tartja meghatározónak. Az első fázis tisztán műszaki-tudományos jellegű: a kommunikáció fogalma a kardiológiában, a neurofiziológiában, az alkalmazott matematikában és a távközlésben vált használatossá. A másodikban már – éppen Wiener munkásságában – terjesztődik ki a kommunikáció jelentése a társadalom és a politika jelenségeire. A fogalmat társadalmi jelentésekkel felruházó expanzió tehát lényegében matematikusoktól, természettudósoktól, technológiai szakemberektől ered. A korabeli tömegkommunikációból ugyanis hiányoztak azok az elméleti indítatók, amelyekkel akkori önmaga létre és szerepére reflektálhatott volna: Wiener definíciójával a kibernetika „a kontroll (a reguláció, szabályozottság, a tudományosan ellenőrizhető, mérhető és verifikálható kézben tartás értelmében) és a kommunikációk tudománya” volt az, amelyik ezt megtette. Az alapszövegek az 1942-ben írt *Behavior, Purpose and Teleology* és az 1948-ban publikált *The Human Use of Human Beings*. A téma szempontjából lényeges üzenete – Breton interpretációjában – az, hogy a látható világ jelenségei kapcsolati terminusokkal írhatók le, információk cseréjével és körforgásával. Az egész világ tehát nem más, mint „közvetítés”, „közvetítettség”. Az antropológia, a neurofiziológia is e metaforában gondolkodott: Neumann János is egy elektronikus agy (electronic brain) modellezésére vállalkozott az atombomba előállítását és hatásának modellezését célzó szupertűkos Manhattan projekt kereteiben. Breton a fogalom jelentésváltásában bekövetkező paradigmaváltást az 1942-es szöveghez köti, amelyben az ember új leírása fogalmazódik meg olyan összehasonlító módszerekkel,

amelyek egyaránt lehetővé teszik a természeti, az emberi és a társadalmi jelenségek leírását. A kulcsszó az *információ* és a *kommunikáció* – amellyel mindeme jelenségek, sőt, a természetes és a mesterséges képződmények (gépek, technikai eszközök) egyaránt interpretálhatók. Breton szerint ezáltal létrejött egy olyan globális és egységesítő világmagyarázat, amely minden tudományra gyakorolható. A kommunikáció már maga is egyszerűsödött fogalom: a kényelmetlenül hosszabb „információcserélő magatartás” helyett alkalmazzák. További jelentős tudománytörténeti szereplőnek tartja Breton a háború idején a német rejtjelés üzenetek megfejtőjét, a brit Alan Turing matematikust vagy a pszichológus-analitikus Jacques Lacan-t. A kibernetikusok felismeréseit a közös hagyma-metafora hatja át: a belső nem létezik, a belső egy mítosz, a kommunikáció minden átható fogalmával áttetszővé, átláthatóvá tehető. A technikai, technológiai értelemben vett átláthatóság (transparence) is átvetődött a társadalomban keringő információk átláthatóságának igényébe. Wiener továbbá bevezette a bemenő (input) és a kijövő (output) üzenet fogalmát, s a köztük lévő egyensúlyi kapcsolatot a termométer elve alapján írta le. Ebben a megközelítésben minden abból a szempontból érdemes a figyelmünkre, hogy mennyire hasznosítja az információt, mennyiben része a cserefolyamatnak. Wiener hosszan fejtegeti, hogy e szempontból sok gép mennyire felülmúlja az emberi lényt – s e gondolatokban leomlik az a klasszikus határ, amelyik a természetet és a mesterségest elválasztja, és előláb az értelem és a szellem „de biológizációja”. 1948-ban jelenik meg Wiener *Kibernetika* című könyve – amelyben az új tudományt immár egyaránt alkalmasnak tartja szociológiai, antropológiai és gazdasági problémák leírására. (A számos hadászati, technikai, társadalmi alkalmazási lehetőség számbavétele után morális alapállását is megfogalmazza – amely egyre jobban a tudományos élet peremére szorítja.)

A második fejezetben a *kommunikáció modern fogalmát* Breton olyan egységesítő fogalomként írja le, amely egyrészt a nyelv technológizálását, másrészt a technika által hordozott üzenet fogalmát foglalja magában. Ebben az értelemben vett genezist köti a kibernetikához. (A kommunikáció, a tapasztalatok, gondolatok, képzetek stb. rendszeres cseréje, mint az ember antropológiai állandója – természetesen mindig is létezett.) Breton a kommunikáció egységesítő

fogalmának hihetetlen gyorsaságú és hatású expanziója foglalkoztatja. Wiener a kibernetikával egy olyan átfogó tudományt hozott létre, amely minden irányítási és szabályozási funkciót modelleszerűen foglal össze. (A kibernetika szó maga a hajó kormányzásának művészete jelentésű ógörög szóból ered.) A kibernetikát 1942-ben létrehozó kezdeti törekvés az volt, hogy olyan interdiszciplináris modell konstruálódjék, amely egyesíti magában az információcserével foglalkozó tudományágakat. Az információcserélő hálózat modelljét 1947-48-ban terjesztették ki a politikai és a társadalmi tevékenységek elemzésére is. A hihetetlenül gyors és radikális kiterjesztés – úgymond – a természettudományok társadalmi elkötelezettségének nevében fogant, nem kisebb céllal, minthogy egy univerzális kulcsot nyújtson a háborús konfliktusokat átélő világ számára nemcsak a nehézségek megértéséhez, hanem a világ fejlődéséhez is. A kommunikáció modern fogalmának születése tehát szorosán kötődik a háborús konfliktust átélő világállapothoz. (Breton felteszi a kérdést, miért nem az állami propaganda, vagy a már ekkor jelentős tömegtájékoztató berkeiben történt meg a fogalom expanziója. Utóbbiból szerinte hiányzott az elméleti indíttatás, az önnön szerepére irányuló reflexió.) A kibernetika, mint egységesítő paradigma az 1950-es és 1960-as években már jelentős, több tudományágra is kiterjedő hatást gyakorolt. Wiener *A The Human Use of Human Beings* című könyvében kifejti, hogy a kommunikáció az ember és a társadalom központi értéke, egyúttal leszögezi, hogy ő maga minden olyan rendszertől elhatárolja magát, legyen az totalitarizmus vagy liberális demokrácia, amely szemben a kommunikáció értékével, lehetővé teszi az emberi lények nem emberi használatát (usage). Ez a mai napig igen hatásos mű alapozza meg Breton fejtegetése szerint a kommunikáció modern fogalmát. Wiener, aki az USA massachusettsi Műszaki Egyetemének matematika professzora volt, úgy gondolta, hogy a matematikában felvetődő kérdések kiterjeszthetők, s a természeti és a társadalmi lét közös felismeréseként fogalmazhatók meg, mint a szeparált lények és jelenségek közötti kapcsolatok, matematikai értelemben vett relációk. (Ebben az értelemben Wiener rokona Galileinek, aki szerint az univerzum lényegében egy közös nyelven íródott, a matematika nyelvén.) Megállapítja, hogy a valóság minden látható jelensége az információk cseréjében és azok körforgásának

terminusaiban érthető meg, az egész világ tehát lényegében közvetítődés (médiations). Ezt a gondolatot képviselte egészen 1964-ben bekövetkezett haláláig. (Az 1940-es években a „Macy” alapítvány keretében dolgozó tudósokat e felfogás lehetséges interdiszciplinaritása bővítette el. Az elektronikus eszközökkel történő információkezelést, amely a visszacsatolás elvére alapszik, kiterjesztették az emberi agy információk permanens cseréjében működő hálózatként történő felfogására.) A valóság új víziójának immár népszerűsítő közzététele Breton egy 1942-es konferencia 1943-ban *Behavior, Purpose and Technology* címen publikált huszonegy oldalas anyagához köti. (A konferencia szervezői Wiener, Arturo Rosenblueth mexikói kardiológus és Julian Bigelow, egy fiatal logisztikus, aki később Neumann János munkatársa lett.) Ez a szöveg már nemcsak a kibernetika, hanem az egész modern értelemben vett kommunikáció minden lényeges elemét tartalmazza. Breton szerint a paradigmaváltás jellemzője, hogy e szöveg köznyelven íródott, nemcsak szakembereknek szól, alapvetően ismeretterjesztő indíttatású, műfajában is új, amennyiben igen különböző tudományterületeket szólít meg egyszerre. A szöveg eredetisége három jellemzőjében ragadható meg: egy új tudomány létrehozásáról tudósít, emellett a tudomány művelésének új módjáról, illetve bevezet egy új definíciót arról, hogy voltaképpen mi is az ember. Az információcserélő magatartás ideális tárgya tudománynak, miután tökéletesen megfigyelhető és adekvát módszerekkel elemezhető. A paradigmatiság nemcsak ebben áll, hanem abban is, hogy ezt a magatartást a természeti és a nem természeti jelenségeket egyaránt konstituáló integratív törvényként fogja fel. Ez az eredete a „minden kommunikáció”-felfogásnak, amely a későbbi utópikus diskurzusok alapja. 1948-ban Wiener publikálja a tudományos szintézisnek számító *Kibernetika* című művét. 1949-ben írja a *The Human Use of Human Beings* című könyvét, szakítva a korábbi könyve tisztán tudósoknak szánt nyelvezetével, s korábbi gondolatait kiegészíti társadalmi reflexiókkal, amelyek szinte radikális reformokként hangzanak. Érvelésének tengelyében az entrópia gondolata áll. Újra megerősíti azt a felfogást, amely szerint a társadalom csak a kommunikáció terminusaival érthető meg és írható le. Szembehelyezkedik a nyitott társadalom modelljével, amelyek szerinte az entrópiát növelik, hasonlóan a zárt tár-

sadalmakéhoz, amelyek ugyanúgy hordozzák az összeomlás kockázatát. A nem kívánatos, illetve a pozitív társadalmi jelenségek szembeállítása szóhasználatában a homályosság és az átláthatóság (opacit  – transparance) metaforájában jelenik meg. Breton szerint a kommunikációnak, mint egy új érték konstruálásának indítékát abban érdemes keresnünk, hogy a világháború utáni légkörben a természettudosok morális el k tetzets g t nek tartották, hogy hatékony üzeneteket küldjenek a világnak. A két kulcsszó: az entrópia, és ennek inverze: az információk által generált rend. Wiener meg volt győződve arról, hogy az univerzum egy zárt rendszer, ami a teljes kiegyenlítődés felé halad, következésképpen egy elkerülhetetlenül a destrukció felé haladó világban  lt nk. Ezzel helyezte szembe az emberi m ltos got, azaz a kommunikációban testet  lt  értéket. (  maga ördögi műként szemlélte az entrópiát, de Szent Ágostont követve az „ rd gi” k t t pus t különböztette meg: a t keletlens get és a gonoszságot. Ez lényegesnek t nt számára: létezik a természetes entrópia, az univerzum eredeti t keletlens ge, és a gonoszság műveként az ember által okozott entrópia. A kommunikáció viszont alkalmas arra, hogy utóbbival szembeszálljon.) Wiener, mint minden utópista – ha hihetünk Gilles Lapoque Utópia és civilizáció című műveinek (Paris, Alban Michel, 1990) –, feltételezi a jó és a rossz egyidejű szükséges jelenlétét. Univerzumában a rossz legyőzésének reménye  lteti, és ebben az első számú felelős k zsd k éppen a tudosok.  gy v gt l is megkérdőjelezi a termodinamika második tételének pesszimista értelmezését. A társadalom iránt értett felelősség nem más, mint az entrópia lokális visszaszorítása.) Breton kritikával szemléli, hogy az ideális termikus kölcsonhatás esetében fellépő h hal l elmélete közvetlen kapcsolatba lenne hozható a társadalmi entrópiával. Szerinte e társadalmi kiterjesztés abból fakad, hogy a matematikai törvények univerzális érvényességének elméletén nyugszanak. E fázisban Wiener is felteszi a klasszikus kérdéseket: mi az ember, mi a társadalom? Nagy a kísértés, hogy a kommunikáció mindent – a politikát, a nevelést, a morált és a jogot –  that  fogalomná v lj k. Ez az extrapoláció egy alapvető félelemre  pt l: az entrópikus dezorganizáció egyszerre fenyegeti az embert és a társadalmat. Wiener a háború utáni korban mégis egy reménykeltő fogalmat keresett – amely válaszolt is a korszak reményt kereső v rakov s ra. Felfo-

g sa szerint a társadalom érthetővé és átláthatóvá válik az abban keringő üzenetek és az azokat közvetitő eszközök elemzésével. E ponton a társadalomtudományok is mintegy felsz l t dtak, hogy tárgyukat az információk által konstruált egységnek, és az azok körforgását lehetővé tevő „eszköznek” tekint k. Wiener központi fogalma e tekintetben a szabályozás, illetve az önszabályozás. Ha a csatornák nyitottak, az információk szabadok – ha a politikai elhatározásokban profitálni lehet a tanulni is képes g epek l, akkor a társadalom mindenképpen jobb lesz, és a tudosok szerepe ebben meghatározó. (V . A. Turing gondolatával:  tal k tani az érzelmeket számokká.) Wiener egészen odáig megy, hogy egy racionális anarchiát tételez ideálisnak, ahol majd a kommunikálásra alkalmas g epek hozzák a döntéseket, és ahol az állam nélküli társadalmat a szabályok racionális módon igazgatják. Hatékonyan  lni tehat annyit jelent, mint adekvát információkkal  lni.

Az  j utópia formálódása – a kommunikáló társadalom ideája tehat v laszk s let egy, az 1942-es világból  rke z  kérdésre. Melyek eme utópia lényegi vonásai? Létrejön az ember új antropológiai definiciója: a *Homo communicans* – aki csak az információcserén keresztül, annak révén létezik, egy kommunikáló g epekkel átláthatóvá tett társadalomban. Ez válasz az embernek ama leértékelődésére, amit Wiener is meg lt éppen a háború idején. (Wiener önmagát természetesen nem ut pist nak, hanem felelős tudósoknak tartotta.)

Wiener felfogásában az a közös minden ut pi val, hogy valamit tenni akar az emberrel. Munkájából persze hiányzik az a mániákus igyekezet, hogy minden részletében leirja a jó élet részleteit, ezáltal véleménye – ha lehet – m g radikálisabb. Az utópisták mind foglalkoztak az urbanizációval, a nagyvárosi léttel, mint az élet és az erk lc k megszervezésének legalkalmasabb lehetőségével. Wiener a társadalmi kapcsolatok architektúrájával foglalkozik, azaz m g mélyebbre hatol a társadalmi kötelékek elk pz l s ben. Az  j társadalmi architektúra előnyben részesiti az átláthatóságot – minden modernitás egyik kulcssz v t –, ami egy nagy üvegfalú házként képzeli el a modern társadalmat, ahol mindenki mindennél mindent tud/hat, legalábbis információt szerezhet. A *Homo communicans*, az „ j ember” – nem egyszerűen emberi, hanem társadalmi l ny, akit kommunik t v kapacitása határoz meg. Wiener az új egyen-

lőség képét is vizionálja: e felfogásban minden kommunikáló lénynek összehasonlítható antropológiai státusza van, feltéve, ha a komplexitásnak ugyanazon a fokán helyezkedik el. Az új emberiség tehát kommunikáló partnerekből áll. Eme ember közege a teljes egészében információból konstituálódó lét. Az ember egy közbülső állomás az információk folytonos cseréjében, már nem a világegyetem középpontja, hanem az egymást keresztező társadalmi kommunikációk közbülső állomása.

Breton értelmezésében a *Homo communicans* belső nélküli lény, míg a „klasszikus ember” a beltről irányított ember. Az új ember kívülről irányított, nem egy cselekvésre, hanem a reagálásra reagál. Az új ember a külső információkhoz tapad, ezek elemzése elemi létszükséglete. Az emberről alkotott elképzelésekben a „belső” elnyomása, visszaszorítása a modernség kommunikációjának záróköve. Mindez társul a racionális gondolkodás apológiájával. A modern ember racionális lény, világos és átlátható. Gondolkodása az információk komplexitásának a becslése, kiszámítása, a gondolkodás törvényei pedig általános törvények, amelyek függetlenek az emberi produkció kontextusaitól. Ez a gondolat ölt testet az emberi képességeket meghaladó gondolkodó gépek előállítására irányuló vágyban is, ami egészen addig vezet, hogy a társadalmi folyamatok elemzésében a gondolkodó gép előnyösebb, mint egy középszerű ember.

Breton újra és újra felteszi a kérdést: milyen tényezők készítették elő a talajt a kommunikációközpontú új utópia eszméinek igen hatékony befogadására. A humanizmus erőtlensége, a modern barbárság tudományossága, a háborús sokk, az 1914 és 1945 közötti „harminc éves második háború” (Arno Mayer amerikai történész kifejezése) korszakában a nagy ideológiák diszkvalifikálódása, a gondolkodás és a cselekvés minden nagy rendszerét átjáró dinamikus egyensúlytalansító törekvések. Ez utóbbiakat Breton röviden az értékek összeomlásának nevezi, hozzátéve, hogy egyetlen társadalom sem nélkülözheti az „emberi normatív konstituálását”. A morál elleni harc filozófiai és morális szinten már a 19. században előkészített folyamat volt (egyik példajaként szerzünk a szociáldarwinizmust, másikként a Nietzsche által konstruált ember képét hozza fel).

A morál elleni harc következő nagy korszaka a modern barbárság. Breton elemzése szerint ennek fő jellemzője, hogy a gyilkos purifikátor

is egyben, a megtisztító, s a háború a tisztább és jobb társadalom irányába tett lépés, azaz a további háború elkerülése. E ponton Breton idézi Hegelt, aki szerint azt gondolni, hogy a háború egyszer és mindenkorra száműzhető, abszurd és mélyen immorális gondolat. A modern barbárság – szemben a közszemlére számító, önmagát a nyilvánossággal legitimáló klasszikus barbársággal, titokban zajlott, elrejtőzve, hallgatással körülveve. A „titok” megszervezett, dezinformációs rendszereket működtet, a társadalmi kötelékek szétzúzása és magas fokú bürokratizálás kíséri, miközben törvényekbe és jogrendszerbe ágyazódik. A társadalom purifikálása a belső ellenségtől megtisztított társadalom ideológiájában gyökerezik. Breton nagyívú értelmezésében a morál általános degradálódása éppen 1942-től a „civil”, a civilitás fogalmának átértékelődését is magával hozta. Milliók váltak a sztálini genocidum áldozatává, majd a városok légi bombázásának polgári áldozataivá.

A jó társadalmak keresése a 17. század tipikus kérdése. A kettős szakítás: az egyházzal és a történelemmel – majd egy új paradicsom konstruálása –, mint minden utópikus gondolat alapja, nagy múltra tekint vissza Platontól Thomas Moor-ig. Közös gondolatuk a történelemmel való szakítás – ahogyan John Dewey is mondja, kifejezve a történelemhez való új viszonyt: „egy amerikai történetfilozófusnak a jövő, és nem a múlt filozófusának kell lennie.” A 19. századtól folyamatos az utópiák, a nagy álmok variációnak létrehozása különböző variációkban: Proudhon, Fourier, Marx.

Mindezen elemzés után Breton arra a következtetésre jut, hogy a kommunikáció poszt-traumatikus érték, ami egyrészt igen jól reagált a háború utáni állapotot jellemző érzékeny változásra, a szellemi és politikai üresség betöltésére, másrészt igen széles körben és igen gyorsan elterjeszhető választ adott, hiszen megszólítottjai egyaránt voltak a mérnökök, a technikusok, a humán értelmiségiek és a politikusok.

Breton szerint Wiener elsöprően sikeres válasza a következő három tényezőt foglalta magában: 1. Az argumentálható terének kiszélesedését, azaz a tabu témák megszűnését. (G. Steiner megfogalmazásában a relativista győzedelmes antropológia, az átláthatóság, az intim szféra megszűnése, a média implicit éthosza, a kommunikáló partnerek körének kiszélesedése, s mindehhez az ajánlott új érték pragmatizmusa: a kommunikálj! A „Kommunikálj!” üzenete keret-

értékként azt is sugallta, hogy a tartalom nem fontos, feltéve, ha kommunikálsz.) 2. Az utópia megújítása a nagy ideológiák bukásai után az „informatika forradalmával”, az információs társadalom technológiai eszközeinek elterjedésével függött össze. A kommunikáció társadalmi immár úgy tétéleződött, mint a változásokhoz gyorsan alkalmazkodni képes társadalom, a racionális anarchia pedig kettős sikert könyvelhetett el: az individuum elismerését, mint sorsának abszolút kovácsát, és egy racionális és erős társadalmi kötelék szükségességét – az állam nélkül. A kérdés megint ugyanaz: létrehoz-e egy jobb társadalmat a kommunikáció társadalmi? A klasszikus utópiák rendszerében gondolkodva – igen. A gépekhez való hozzáférés egy kommunikatív „jobb-léte” biztosít, de talán inkább egy kevésbé rossz létről van szó. De a kommunikáció önmagában nem produkál információt, csak küzd az ellen, aki vagy ami akadályozza az információk szabad áramlását. 3. „A belső nélküli ember”, az új ember víziója a válasz harmadik tényezője. Az új ember, a *Homo communicans* – Breton szerint dekorporizált, testetlenített, racionális és átlátható. Az új ember védett a „másiktól” – nincs kötelező köteléke, nem is lehet kitéve rasszista ideológiáknak. Ez az ember tisztán szociális lény, majdhogynem Nietzsche emberfölötti emberének tökéletes ellenpéldája. Léte egy baleset utáni felébredéshez hasonlító poszt-traumatikus állapot.

Breton végigkíséri azt a folyamatot, ahogyan az új érték ennyire mélyen behatol a társadalom szövetébe. Közvetítői egyrészt intellektuális és kulturális természetűek, másrészt technológiai jellegűek, de az igazi elterjedés a használat útján való átítatódás. Breton megjegyzi, hogy még kevesen vállalkoztak az elterjedés pontos rekonstruálására. Az ideológia által vezérelt régi, és a kommunikáció által vezérelt mai társadalmak átmenete közti hiányzó láncszem szerinte a történelem, a történetiség tagadása. (Mintha annak, ami ma van, nem is lenne történetisége.) Úgy tűnik, mintha a technológiai lehetőségei határoznák meg a kommunikációt magát, pedig éppen fordítva van. Ebben a determinista magyarázatban Breton szerint nagyban ludas a már említett Marshall McLuhan, aki az egész emberi kultúrát az eszközök fejlődésével írta le. A társadalmak és a történelem alakulásának ez a redukált és determinista képe azt sejteti, hogy elég egy mérnök, és máris megváltozik minden. Kétségtelen, mindeme új eszköz már a kérdés-

feltevés, a probléma megformálásának módját is meghatározza. De vajon redukálható-e az ember egy eszközök által mozgatott marionett-figurára? Az első számítógép, a televízióhoz hasonlóan 1945-ben készült, 1948-ban működött, elterjedéséről csak az '50-es évektől lehet beszélni. A '40-es években viszont már látjuk a hivatkozott dokumentumokban a folyamat teljes leírását. E szövegek már a mai modernitás régiségei. Igenis vissza kell idézni – állítja Breton – az elvesztett emlékezetet, és rekonstruálni azt az utat, ami a mai helyzethez vezetett. Breton megközelítésében a gépek az elmélet igazi trójai falovai, az eszközök, melyek használata implicit módon provokálja, hogy átítatódjon az általa hordozott értékkel. Az első lépés gondolati, a második a használhatóság köre, a harmadik az eszköz magára hagyása és önálló cselekvése, azaz önmaga elterjesztése. A számítógép anyagi és ördögi arcú „lény” egyszerre, egyrészt felhasználható a háborúban, (létrejött), másrészt növeli a társadalom racionális irányíthatóságának lehetőségét. Egy informatizált világ – eltekintve a vírusoktól – ugyanis teljesen explicitté, átláthatóvá tehető. Az amerikai informatikus, aki a Római Klub által használt informatika felelőse – is ezt mondja: az emberi társadalmak túl bonyolultak ahhoz, hogy emberek által vezetettek lehessenek. Breton a nem kevésbé fontos intellektuális befolyás négy útját a következőkben ragadja meg: az első lépés a kommunikáció fogalmának bevezetése számos interdiszciplináris tudományba, amelyek részlegesen ezáltal meg is újultak. A második a fogalmat problematizáló és közvetítő ismeretterjesztő irodalom, a harmadik a sci-fi, amely igen nagy befolyást gyakorolt, különösen a műszaki értelmiség és a technikai beállítottságú ifjúság körében. Majd a negyedik a klasszikus intellektüelek: esszéisták, szociológusok, futurológusok – akik az új világ propagálóivá is váltak. (Mindazonáltal Wiener személyes hatását sem lehet alábecsülni.)

Végül az ipar képviselői is bekapcsolódtak – s új témák is kerültek: a new age és a hackers-ek, az informatika fanatikusai. Az egyik legjelentősebb intellektuális hatásgyakorló az amerikai *Al Gore*, aki szerint az új kommunikációs módok nemcsak, hogy informálnak, hanem nevelnek, kiterjesztik a demokráciát, megvédik az életet, új munkahelyeket teremtenek. Megváltoztatják azt a módot, ahogyan az emberek élnek, dolgoznak és kapcsolatot tartanak egymással. A nagy felfutás az 1960-as években volt: ahogyan Ste-

ven Job akkor javasolta: a demokrácia nem más, mint fejenként egy személyi számítógép. Aztán jött az információs sztráda – az *Internet*.

Breton kritikájának lényegi eleme, hogy a kommunikáció fogalmát az a régi kísértés övezi, hogy végre univerzális kulcsfogalomná, azaz egy minden emberi-társadalmi tevékenységet magában foglaló központi magyarázó sémává lehet. A kommunikáció és technikai ügy tüntetik fel magukat, mint minden társadalmi diszfunkcionalitás leghatékonyabb megoldóját, szóljon a diskurzus az állampolgári létről, a nevelésről vagy a társadalmi egyenlőtlenségekről. Az információk szabad áramlása – a virtuális kollektivitás kizárólagos parancsa – felfokozott individualizmust eredményez: egy folytonosan kommunikáló, de keveset érintkező társadalom létét. Breton valóságos leltárt készít az új utópiát életető várakozásokról, és egyúttal azok valóságos hatásáról. Fokozatosan aláásódik a szerzői jog, az új „guruk” ténykedése révén a kommunikáció egyre jobban behatol a kognitív tudományokba, az információ értékékként való felfogása azt a képzetet kelti, mintha a társadalom kizárólagos hivatása lenne önmaga folytonos információkkal történő feltöltése. Az információ és az ismeret fogalma reflektálatlanul összemosisódik az egyre általánosabbá váló mediaticus stílusban. A médiában – jegyzi meg Breton – az információ mindig a befogadóhoz méretezett: így rejtve maradnak a nem tudás zónái, s tág tere nyílik a gazdasági és ideológiai manipulációnak. (Breton hivatkozik az interjúk igen elterjedt mediaticus stílusúvá tett „átírási” gyakorlatára.) Az ismeretek és összefüggések vulgarizálódása egy megkomponált valóságképet eredményez, amit áthat a szórakoztatás: „Szórakozva tanulni – az évezredes álom végre megvalósul” – idézi Breton ironikusan Nicholas Negroponte kijelentését. (L. *Homme numérique*.) Az öröm és a kötelesség közötti fal leomlasztása a tanár tudásközvetítő szerepét is brutálisan megváltoztatja: a tanár a navigátor szerepére korlátozódik, a tudás az információ fogalmára szűkül. Breton álláspontja szerint a nevelési-képzési folyamat nem egyszerűen tudásszerzés, hanem az a mód, ahogyan az alapvető kérdéseket feltesszük, ahogyan akarjuk a tudást. Az információkhoz való hozzájutás módjának szélesedése még nem segíti elő automatikusan sem a tudásvágyat, sem a tudás felépülését. A tanárok elnyomásának fő kifejeződése, hogy navigátor-asszisztensekké lesznek – jöllehet mindaz, ami technikailag realizálható,

még nem biztos, hogy egyben a nevelés forradalma is (révolution éducative). Breton a nyelvben megfigyelhető változásokra is reagál: egyrészt a kibertérben végzett cselekvések igesültek, a nyelv jelentős mértékben metaforizálódik. A virutális tér biciklistái örömmel jelentik, hogy a hagyományos tér és idő zsarnoki uralmát felváltja a kibernetikus tér és idő. A szókincs változására jellemző az új utópiát egészében átható jelenség: a természetes és a mesterséges összekeveredése: például olyan közösségi lények vagyunk, akik a hálózatban összekapcsolt agyaként, mint a számítógép gyermekei léteznek. Breton egyik jelentős hatású diagnózisa, hogy a multimédiás szalon új individualistái a maguk tisztaságában lényegében nem érintkeznek másokkal, az új individualizmus nem elhanyagolható kapcsolatban áll az általános xenofóbiával. Az egyszemélyes háztartások életmintaként való gyors terjedése egy, a kommunikációra fogékony magányos társadalom képét mutatja, ahogyan éppen a kommunikáció nagy apostola, P. Watzlawick is megjegyezte: a megoldás sokkal rosszabb lesz, mint a probléma maga. Az intim lét a másikkal sokkal fenyegetőbbnek tűnik, mint az absztrakt és derealizált hálózati érintkezés. Példának erre a semmire sem kötelező, ugyanakkor a hyper-privát térbe behatoló pornográfiát hozza fel. Az új individualizmus újabb tünete: az ember a kommunikációtól áthatott, de az érintkezéstől megfosztott társadalomban él. A kommunikáció magatartásbeli technikáinak instrumentalizálása lelki segítségnek tűnik, miközben végtelenül leegyszerűsítő technikákat kínál fel bonyolult helyzetekben. Minden, ami nem írható le kommunikációs aktusként, az zajnak, rendezetlenségnek, patológiakusnak minősül. Az interaktivitás csapdáinak külön fejezetet szentel a szerző. Csapdaként annál fogva értelmezi, hogy egyrészt – úgymond – meg kell adni a hallgatónak az általa fogyasztott termék ellenőrzésének (átírásának, megszakításának stb.) hatalmát, működésben ez az érvelés passzívnak minősíti például a hagyományos zenehallgatást, megszünteti a „mű” fogalmát. A digitális ember ideális hírforrása az „En világom” című lap, ami egyetlen példányban létezik, s a számítógépe adatbázisa előtt ülő fogyasztó hozza létre. A társas kapcsolatok – paradox módon – „széthangelődnak”, s mindene jelzések Breton olvasatában Bakunyin gondolatait visszhangozzák, aki szerint az egymással kommunikáló decentralizált szervezetek sokkal ellenállóbbak és sokkal

több esélyük van a túlélésre és a fejlődésre. Breton szerint ez – a korábban racionális anarchiának nevezett elgondolás – nem más, mint a civilizáció alappillérei elleni támadás. A kommunikációs konszenzusra épülő pozitív társadalom Breton szerint igazi utópista gondolat. Azáltal ugyanis, hogy kiküszöbölhetőnek látja, diabolizálja a konfliktust. A konszenzus szisztematikus apológiája révén az új utópia egy olyan fejlődést tételez, melyből senkit sem zárnak ki. Breton javaslatára a konfliktus szerződéses alapon, szerződéses rendszerben való kezelése (*contractualisation du conflit*). A konszenzus és a harmónia utópikus világa helyett a normák, a jog és a törvény elismerését tanácsolja. A könyv záró fejezete „A jövőjétől megfosztott társadalom” címet viseli. Számára a jövőt nem tölti meg tartalommal a hypertechnologikus kommunikáció, a virtuális univerzum, a mesterséges értelem – azaz a szakemberek mediatisált jövőképe. A tartalmakban ugyanakkor nincs semmi új, semmi eredeti, semmi konstruktív. E tekintetben a futurologia igen szegényes. Kétségekkel teli jóslata egy kérdéssel és egy kijelentéssel ér véget: mi hitelesíti azt, hogy az új technológiák alapvetően átalakítják az életünket? Ugyanakkor a kommunikáció egyedül maradt a gondolatok piacán. Más nincs. A folyamat elkezdődött.

(Breton, Philippe: *L'utopie de la communication. – Le mythe du „village planétaire”. La Découverte/Essais. Éditions la Découverte. Paris, 1995. 172. p.*)

Horváth Zsuzsanna

AZ INTERNET ALAPJAI

Allen L. Wyatt három részes szakkönyvének első magyar nyelvű és tankönyvszerű darabja e témában az egyik legjobban átgondolt munka. A kötet címe jelzi, hogy olyan alapokról szól, amit mind az elmélet, mind a gyakorlat oldalára egyaránt érthetünk. Az első négy fejezet az Internet általános jellemzőit, a legfontosabb alapfogalmakat és a hálózatra csatlakozás lehetőségeit mutatja be.

Elsőként bevezető ismertető olvasható magáról a számítógépes hálózatról, mint műszaki jelenségről, majd ennek összetett valóságáról, az Internetről. Wyatt elsőként nevezi a hazai szakirodalomban az Internetet metahálózatnak, így ezzel a bevezetett fogalommal hozzájárult az

Internet természetének egzakt leírásához. Ez a fejezet tartalmazza azokat a később nélkülözhetetlen alapfogalmakat, amelyeket mindenképpen értelmezni kell ahhoz, hogy tovább tudjunk haladni. Ezek közül a legfontosabb a csomagkapcsolt hálózat elemeinek ismertetése, majd az Internet címek értelmező leírásai. Megismerhetjük ezenkívül az Internet-kapcsolat létesítésének lényeges módozatait, úgymint a közvetlen csatlakozás, a modemcsatlakozás, illetve az indirekt csatlakozás.

A soron következő három fejezet a különböző operációs rendszerek – UNIX, DOS, Macintosh – esetén keresztül tárgyalja az Internethez való csatlakozás módját. E három fejezet felépítése egységes rendszert követ, a pontos témamegjelölés mellett részletesek a kifejtések, az ábrák, a képek és a táblázatok. Részösszefoglalások, illetve a gyakorlati példák, a részletes útmutatók és a tanultak rögzítését segítő emlékeztetők zárják az egyes témákat. Elsőként a Unix operációs rendszer, és ennek hálózati csatlakozási művelete, illetve környezete ismerhető meg. A fejezet témájához kapcsolódó fogalmak megértését számos illusztráció hivatott elősegíteni, amelyek a legtöbb esetben „első ránézésre” elsajátíthatók.

Wyatt könyvének legfontosabb fejezete az MS-DOS-ról szól. Elsősorban azért, mert ez az operációs rendszer az elmúlt évtizedben jelentős változáson ment keresztül, és így mind az otthoni, mind a hivatali használatban meglehetősen széles körben elterjedt, és ma már nyugodtan nevezhetjük az egyik legnépszerűbb operációs rendszerek.

Tekintettel arra, hogy az Internet nem használ operációs rendszert, ezért önmagában véve olyan információ továbbításra szolgáló médiának tekinthető, amit el lehet érni különböző szoftveres platformról. Megjelenése, szemlélése attól is függ, hogy az információt előállító az operációs rendszeren belül milyen szoftvert létesített előnyben. Erre nézve Wyatt véleménye szerint nem létezik semmilyen szabványos előírás.

A szerző jelentősen hangsúlyozza a modemcsatlakozás létesítését, és ennek során ismerteti a modem típusait, a szükséges szoftvereket, az Internet-kapcsolat felépítésének alapvető mozzanatait, összetevőit, valamint a Windows operációs rendszer kommunikációs programjait. A legfontosabb fogalmakat keretbe foglalva, szürke háttér megjelenítésben összegzi, ami azért is fontos, mert vizuálisan ezek jobban